

Ďurišová, Marcela

Opevnenie Košíc

Archaeologia historica. 2004, vol. 29, iss. [1], pp. 249-260

ISBN 80-7275-049-6

ISSN 0231-5823

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/140576>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

B.

VÝZKUM MĚST

Opevnenie Košíc

MARCELA ĎURIŠOVÁ

Košice hrali významnú úlohu v dejinách stredovekého Uhorska. Boli dôležitým hospodárskym, ale aj mocenským centrom.

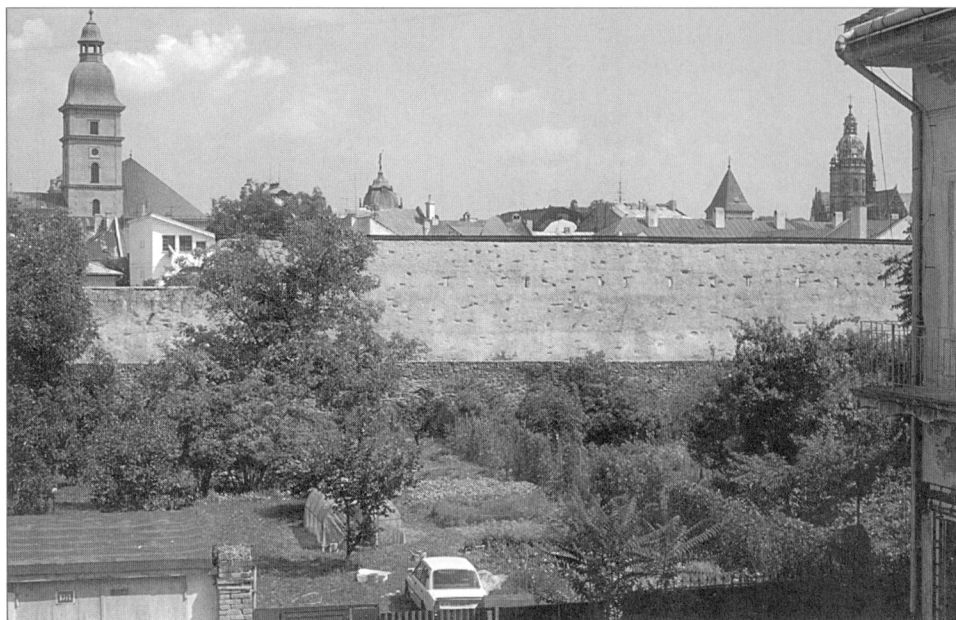
K opevneniu Košíc v stredoveku je známych pomerne málo písomných prameňov. Informáciu o určitých objektoch mestského opevnenia poskytuje prameň z r. 1557. Je to súpis zbraní umiestnených na fortifikačných objektoch (*Inventarium bombardorum...*). Jedným z najcennejších autentických prameňov je opis stavu mestského opevnenia z prelomu rokov 1603–1604, ktorý sa zachoval v správe, ktorú vyhotovila kráľovská komisia (Suchý 1974, 58–70). Slovný popis opevnenia, jeho stavebná a chronologická etapizácia sú obsiahnuté v mestských kronikách z r. 1732 (*Cassovia vetus...*, 27–45), 1860 (Plath 1860, 25–28) a 1861 (Tutkó 1861, 19, 20, 30, 31, 33, 34, 78, 79).

Od 70-tych rokov 16. storočia sa zachoval rad mapových zobrazení Košíc, ktoré nám viac či menej presne zobrazujú stav alebo navrhujú úpravy, či prestavby fortifikácie. V zbierkach Východoslovenského múzea v Košiciach sa nachádzajú plány z rokov 1671 (*Die Stad Caschau...*), z r. 1715 (*Plan von Der FESTUNG CASCHAU...*), 1747 (*Wahrhafter Entwurf und Grundriß...*), 1754–55 (*Raports-Plan...*), 1765–66 (*Raports und...*) a mladšie. Najhodnovernejšou je kópia plánu z r. 1781 (*Plan der Festung...*; Krcho 1992, 197). Stredoveké pásmo opevnenia je zachytené aj na najstaršej známej vedute Košíc – medirytine z r. 1617 od Egídia van der Rye a Georga Houfnaglia, ktorej podklad bol vyhotovený v rokoch 1595–1600 (Kejlová 1980, 299, 300). Niektoré mapy, plány a veduty, ktoré sú umiestnené v iných zbierkach, prípadne archívoch vy publikoval J. Krcho (1992, 193–203).

Významným prameňom pre poznanie mestského opevnenia sú predovšetkým jeho zachované fragmenty. K demolácii mestského opevnenia dochádza v Košiciach najprv so súhlasom Jozefa II. Zamurovaná stredoveká Hnilná brána bola zbúraná a na jej mieste v r. 1783–1784 bola postavená nová, nazvaná na počesť panovníka Jozefská (Markušová 1987, 27). O niečo neskôr boli zbúrané hradby a postavená nová brána na Poštovej ulici (Kejlová 1980, 325, obr. 29). K systematickému búraniu mestského opevnenia a parcelácii dochádza predovšetkým v priebehu 1. polovice 19. storočia. Túto systematickú a cieľenú demoláciu prežili len tie objekty, ktoré dostali inú funkciu, prípadne boli už predtým včlenené do mestskej zástavby.

Na Hradbovej ulici je prezentovaný úsek vnútorného a parkanového hradbového múra. Ich prezentácia je výsledkom pamiatkovej obnovy, ktorá sa realizovala koncom 80-tych rokov 20. storočia. Boli tu zbúrané domy pristavané k vnútornej hradbe a samotný vnútorný hradbový múr bol zo značnej časti rekonštruovaný. Parkanová hradba nebola v týchto miestach zasiahnutá mladšou zástavbou a tak okrem vyšpárovania a obnovy koruny muriva tu neboli v rámci obnovy žiadne iné stavebné zásahy realizované.

Najväčší počet fragmentov opevnenia sa zachoval z vonkajšieho pásma opevnenia. Zachovalo sa 6 úsekov hradbových múrov a to v rôznom stave. Je to fragment opevnenia na Hrnčiarскеj a Mlynskej ulici. Z tohto pásma opevnenia je zachovaný a prezentovaný aj rondel na Čajkovského ulici a predovšetkým tzv. Katova bašta. Temer všetky fragmenty opevnenia, výnimkou sú len niektoré úseky hradbových múrov, prešli pamiatkovou obnovou. Medzi prezentovanými fragmentami mestského opevnenia je potrebné spomenúť Dolnú bránu, ktorá bola odkrytá archeologickým výskumom v r. 1996–1997 a následne sprístupnená verejnosti.

Obr. 1. Vnútrný a parkanový hradbový múr na Hradbovej ulici.

Prínosom k poznaniu fortifikácie boli pamiatkové výskumy vnútornej hradby na Hradbovej ulici realizované N. Urbanovou (1983), stavebno-historický výskum Katovej bašty architekta A. Fialu (1975, 1996), výskum objektov postavených vo vonkajšom i vnútornom pásme opevnenia na Hrnčiarskej ulici (Haberlandová-Ševčíková 1994) a rad ďalších výskumov H. Haberlandovej (1994, 1995) zameraných na objekty pristavané k hradbám a to predovšetkým na Vrátnej ulici.

Veľké množstvo informácií o vývoji opevnenia vôbec a predovšetkým o jeho konkrétnych častiach priniesli archeologické výskumy realizované v Košiciach od r. 1996. Tieto výskumy sa realizovali v súvislosti s rekonštrukciami inžinierskych sietí a povrchu celého radu ulíc v Košiciach. Týkali sa ulice Hlavnej, Alžbetinej, Mlynskej, Kováčskej a Dominikánskeho námestia. Na Hlavnej ulici bola preskúmaná Dolná brána (Ďurišová 2001) a opevnenie mesta v blízkosti Hornej brány. Na Alžbetinej ulici Hnilná a Jozefská brána (Ďurišová-Uličný 1999), na Mlynskej ulici Mlynská brána (Gašaj 1999b). Bránka v šírke vnútorného hradbového na Hradbovej ulici bola preskúmaná archeologickým výskumom v r. 2002 (Ďurišová 2002). Na Dominikánskom námestí bola zachytená a preskúmaná bašta na parkanovej hradbe (Ďurišová-Uličný 2000). Línia vnútornej hradby bola zachytená na Zvonárskej ulici (Ďurišová-Gašaj 2000).

Pásma mestského opevnenia skúmal D. Gašaj (2000) aj na Hrnčiarskej a na Podtatranského ulici a M. Ďurišová na Mäsiarskej ulici. Na archeologický výskum Katovej bašty, ktorý realizoval A. Mihalik v r. 1940 (Halaga 1967, obr. 30) nadviazal archeologický výskum D. Gašaja (1999a, 46–47) v r. 1997.

Medzi posledné práce, ktoré sa synteticky zaoberali opevnením mesta patrí práca J. Krcha (1992), v ktorej je uvedená aj staršia literatúra. Podrobnú analýzu datovania počiatkov mestského opevnenia na základe písomných prameňov, kritického zhodnotenia starších prác a širších súvislostí publikoval O. R. Halaga (1992, 200–202). Širšie načrtnutý stavebno-historický vývoj a chronológia mestského opevnenia je v nepublikovaných prácach J. Duchoňa (1989) a K. Markušovej (1987). V neposlednom rade je potrebné spomenúť i syntézu v Súpise pamiatok na Slovensku (1968, 83-84).

Obr. 2. Rondel na Čajkovského ulici.

Obr. 3. Katova bašta.

Vnútorný (v čase výstavby jediný) okruh opevnenia mesta tvoril kamenný hradbový múr prelamovaný dovnútra otvoreným flankovacími vežami a bránami. Kamenný hradbový múr nemal po celom obvode mesta jednotný charakter. Archeologické výskumy realizované v 90-tych rokoch 20. storočia (na východnej, južnej a zčasti na západnej strane mesta, na uliciach Hrnčiarska, Hlavná, Alžbetina a na Dominikánskom námestí) ukázali, že hradbový múr (o hrúbke 1,1 m) bol na vnútornej strane previazaný s piliermi. Vzhľadom na to, že výskumami boli odkryté len spodné časti nadzemných murív hradby, nálezová situácia sa dá interpretovať dvomi smermi. Oporné piliere niesli ochodzu, alebo tak, ako je to na zobrazení z r. 1823 (Situation et...) boli súčasťou arkády nesúcej ochodzu. Iný charakter mal vnútorný hradbový múr v severozápadnej časti mesta. Na Hradbovej ulici bolo stavebno-historickým výskumom N. Urbanovej a neskôr archeologickým výskumom M. Ďurišovej zistené, že hradbový múr mal hrúbku cca 3 m.

Hradbový múr bol prelamovaný pravouhlými dovnútra otvorenými flankovacími vežami. Jedna z veží je súčasťou expozície Východoslovenského múzea v objekte Miklušovej väznice. Veže boli koncentrované na východnej strane mestského opevnenia, na strane západnej sú veľmi sporadické. Ich analýzu vzhľadom na problematiku ich názvov a z toho vyplývajúceho počtu uvádzanom v písomných prameňoch urobil v r. 1992 J. Krcho (s. 204), ktorému vychádza, že pramene z r. 1557 a 1603 spomínajú 23 veží a prameň z r. 1658 – 21 veží.

Archeologické výskumy v miestach brán a analýza historických plánov ukázali, že v najstaršej fáze mestského opevnenia sa do mesta vstupovalo Dolnou, Hornou a Hnilnou bránou. Brány boli tvorené vežami s prejazdom a ako sa zistilo, murivá Dolnej a Hnilnej brány boli previazané s murivom vnútornej hradby. Hornú bránu sa archeologickým výskumom v komunikácii nepodarilo zachytiť, je pravdepodobné, že sa nachádza pod dnešnou uličnou zástavbou (pod Hlavnou č. 113), avšak historické plány zobrazujú identický typ brány. Stavebno-historickým výskumom N. Urbanovej na Hradbovej ulici bolo zistené, že celou šírkou hradbového múru prechádza klenutie. Nálezová situácia nebola interpretovaná, uvažovalo sa skôr o kanalizácii. Archeologický výskum zrealizovaný v parkane v r. 2002 (Ďurišová 2002) ukázal, že sa jedná o bránku, v spodnej časti s vývodom pre kanalizáciu. Archeologický výskum Mlynskej brány (Gašaj 1999b) preukázal existenciu flankovacej veže v mieste brány. Zatiaľ absentuje podrobný stavebno-historický alebo archeologický výskum Maľovanej brány. V grafickej prílohe k výskumu objektov na Hrnčiarskej ulici (Haberlandová–Ševčíková 1994) je síce vyznačená v objekte kalvínskeho kostola hmota stredovekej brány, avšak bez bližšieho chronologického zaradenia. Najstaršia dosiaľ zistená písomná zmienka o nej pochádza z r. 1468, kedy sa spomína pod menom gemolte Thor (Halaga 1967, 26), na rozdiel od ostatných brán, ktoré sa spomínajú v najstaršej zachovanej mestskej knihe z rokov 1393–1405 (Acta iudiciaria..., č. 1600, 1843, 2711, 4219). K jej výstavbe došlo pravdepodobne neskôr.

Datovaním výstavby hradieb sa zaoberal celý rad historikov. Problémom je to aj preto, lebo sa nezachovala hodnoverná písomná správa, ktorá by jednoznačne datovala jej výstavbu. Často citovaná zmienka z levočskej kroniky o „vystavaní“ hradieb v r. 1290 pochádza z mladšieho obdobia (Halaga 1992, 200; Krcho 1992, 190).

Staršie názory na výstavbu opevnenia zhrnul J. Krcho (1992, 190–191) a skonštatoval, že ak mestské hradby neboli ešte postavené v r. 1290, nepochybne už existovali na začiatku 14. storočia. Analýzu písomných správ o Košiciach v súvislosti s výstavbou hradieb a starších názorov urobil košický historik R. Halaga (1992, 200–202) a následne veľmi konkrétne dotal výstavbu najstaršieho okruhu mestského opevnenia do rokov 1260 až 1290 a privilégium na vybudovanie hradieb spája s menom Ladislava IV.

Datovanie postavenia najstaršej fázy mestskej fortifikácie sme mali možnosť si overiť predovšetkým výskumom Dolnej brány v Košiciach. Zachytili sme tu situáciu, že nadzemné murivo veže brány sa viaže na najstaršiu kultúrnu vrstvu, ktorú máme datovanú keramikou do druhej polovice 13. storočia.

Obr. 4. Dolná brána, bránová veža, detail drážky pre padaciu mrežu.

Obr. 5. Dolná brána, most, kamenné pätky a drevená rámová konštrukcia s výdrevou.

Je veľmi pravdepodobné, že do tohto obdobia môžeme datovať výstavbu hradbového múru na vnútornej strane s opornými piliermi. Je však otázne a problematické, či do tohto obdobia môžeme zaradiť aj výstavbu cca 3 m širokého hradbového múru na Hradbovej ulici v Košiciach. Nie je vylúčené, že k jeho výstavbe došlo o niečo neskôr.

Vo vzdialenosti cca 10 m pred vnútorným hradbovým múrom bol postavený parkanový múr, ktorého šírka nedosahovala ani 1 m. V Košiciach sa doteraz nachádza cca 200 m dlhý úsek zachovanej parkanovej hradby na Hradbovej ulici. Sú v ňom zreteľné špáry po zamurovaných otvoroch strieňní alebo cimburia.

Súčasťou parkanovej hradby boli bašty, ktorých je však na parkanovej hradbe oproti situácii na vnútornej hradbe veľmi málo. Ich počet sa na novovekých plánoch líši (sú aj také, na ktorých vôbec nie sú), ich maximálny počet – tri je zobrazený na pláne z r. 1781. Všetky plány, na ktorých sú bašty zobrazené sa zhodujú v umiestnení jedinej – bašty na dnešnom Dominikánskom námestí. Tá bola preskúmaná v r. 1998 (Durišová–Uličný 1998, 51).

Bašta bola pravoúhlo nasadená na parkanovú hradbu a mladšie zásahy úplne zdeštruovali jej čelo. Zdá sa, že jej pôdorysný typ najlepšie vystihuje plán z polovice 17. storočia (Krcho 1992, 194), ktorý ju zobrazuje ako predĺženú stavbu s oblým uzáverom.

Paralelne s budovaním parkanu bola vyhlbená priekopa, vymedzená murovanou kontraeskarpou. Jej šírka sa pohybovala od 18 m (u Mlynskej brány) po 25 m (u Dolnej brány). Priekopa pri Dolnej bráne dosahovala hĺbku 3,5 m v porovnaní so súčasťou niveletou terénu, v porovnaní s historickou niveletou parkanu to boli 3 m. Priekopa bola vodná a bola napúšťaná vodou Čermeľského potoka a nie je vylúčené, že aj ramenom Hornádu.

V tomto období sa otvára ďalšia mestská brána – brána na Mlynskej ulici. Archeologickým výskumom D. Gašaja (1999b, 48) bolo zistené, že k stene staršej flankovacej veže bola pristavaná brána. K veži Dolnej a Hnilnej brány bolo pristavené lichobežníkové predbránie a podobný typ predbránia bol postavený zrejme aj na Hornej bráne. Zachytené prechody na parkan v predbrání Dolnej a Hnilnej brány potvrdzujú situáciu známu z opisu hradieb z r. 1603–1604.

Most ako súčasť brány bol preskúmaný zatiaľ len pri Dolnej bráne. Z najstaršieho mosta boli zachytené dve drevené rámové konštrukcie, ktoré ho členili na tri polia. Netypicky kamenársky spracované točnice predbránia Dolnej brány dokladajú padacie pole mosta. Mostovka prekonávala výškový rozdiel 1,5 m medzi terénom v predbrání a v predpolí opevnenia.

V literatúre sa vyskytujú rozdielne názory na chronologické postavenie vnútornej a parkanovej hradby. Sú to jednak názory o ich paralelnej výstavbe, v jednej chronologickej fáze, jednak názory o ich výstavbe v dvoch rozdielnych chronologických fázach. Súhrn názorov priniesol J. Krcho (1992, 205).

V r. 1392 vydal kráľ Žigmund rozkaz, aby kráľovský dom ležiaci pri Dolnej bráne bol zbúraný a materiál z neho bol použitý na opravu hradieb (Cassovia vetus..., 53). V Žigmundovej listine z r. 1422 sa spomína vybudovanie druhej, pevnej hradby v Košiciach (Cassovia vetus..., 38).

Archeologický výskum Dolnej brány doložil, že výstavba parkanu a parkanovej hradby sa nerealizovala v jednej chronologickej fáze s výstavbou vnútornej hradby. Predbránie tu bolo postavené do štrkovitého násypu, ktorým bol v parkane zvýšený terén o cca 100 cm a v ktorom sa nachádzala keramika datovaná do 14. storočia. Budovanie ďalšieho fortifikačného okruhu pozostávajúceho z parkanovej hradby a priekopy je teda možné položiť do obdobia vlády Žigmunda Luxemburského, na koniec 14. a do prvých desaťročí 15. storočia.

Novým obranným prvkom fortifikácií, ktoré sa objavujú v strednej Európe v 15. storočí sú barbaky. Stavané pred bránami predstavujú účinné posilnenie obrany vstupu.

Archeologické výskumy doložili zatiaľ v Košiciach barbaky pred štyrmi bránami – Dolnou, Mlynskou, Hnilnou a Maľovanou bránou (tzv. Katova bašta). Barbaky pred

Obr. 6. Dolná brána, barbakan.

mestskými bránami, i keď už v značne pozmenenej podobe zobrazujú plány z 2. polovice 17. storočia. Okrem vyššie spomenutých barbakanov sa dá predpokladať aj existencia barbakanu pred Hornou bránou.

Plošným výskumom bol preskúmaný barbakan Dolnej brány. Podkovovitý barbakan bol postavený v osi Dolnej brány. Pristavaný bol ku sekundárne zdvihnutej murovanej kontraeskarpe priekopy, ktorá tak vytvorila jeho tylo a pred jeho čelom bola vyhlbená ďalšia priekopa, ktorá bola prepojená s existujúcou priekopou kanálom v osi barbakanu. V súvislosti s výstavbou barbakanu dochádza pravdepodobne i k radikálnej prestavbe mosta. Jeho východná stena bola plná, západná členená štyrmi klenutiami. Bola tak zabezpečená určitá výška vody pod mostom, ale i v dlhšom úseku priekopy. Most mal päť polí. Barbakan na Mlynskej ulici nebol postavený v osi brány. Je známy len fragmentárne, keďže jeho prevažná časť sa nachádza pod novšou zástavbou (Gašaj 1999b, 48).

Rad nových poznatkov priniesol archeologický a historický výskum objektu Katovej bašty (Gašaj–Duchon 2001) a to predovšetkým čo sa týka prvej stavebnej fázy a funkcie tohto objektu. Výskumom sa ukázalo, že sa jedná o podkovovitý barbakan, ktorého tylom bola zvýšené murivo kontraeskarpy.

Najstaršia zachovaná mestská kronika (*Cassovia vetus...*, 38) uvádza, že Košice boli za Jána Jiskru v r. 1441 opevňované. Podobne aj kronika, ktorej autorom je J. Tutko spomína, že Ján Jiskra dal renovovať pevnosti mesta. Ján Jiskra prichádzal z husitského prostredia, kde vznikali nové progresívne prvky vo fortifikačnom staviteľstve (Kupka a kol. 2001, 71) a Ján Jiskra ich mohol aplikovať práve pri posilňovaní opevnenia Košíc. Práve do tohto obdobia, do ovládnutia mesta Jánom Jiskrom je možné datovať výstavbu barbakanov pred Dolnou, Mlynskou a Maľovanou bránou. Barbakan Hnilnej brány je, zdá sa, o niečo mladší.

Ďalšie fortifikačné pásmo bolo vybudované cca 12 m pred kontraeskarpou priekopy. Kamenný hradbový múr bol zachytený archeologickým výskumom pri Hornej, Mlynskej, Dolnej a Hnilnej bráne. Avšak tento hradbový poznáme aj z reliktov zachovaných nad terénom do dnešných čias na Hrnčiarskej a Zvonárskej ulici. I keď nikde už nie je zachovaná

Obr. 7. Hnilná brána, predbránia.

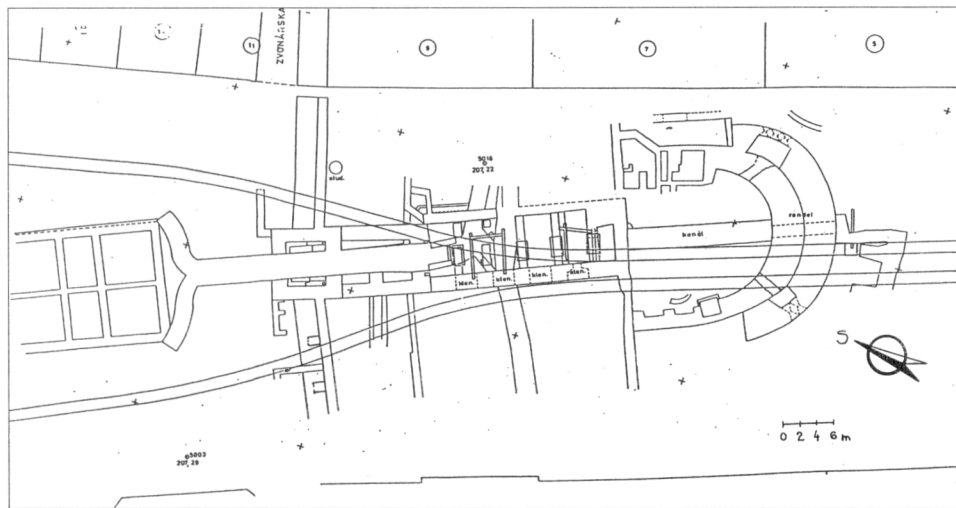

Obr. 8. Hnilná brána, barbakan.

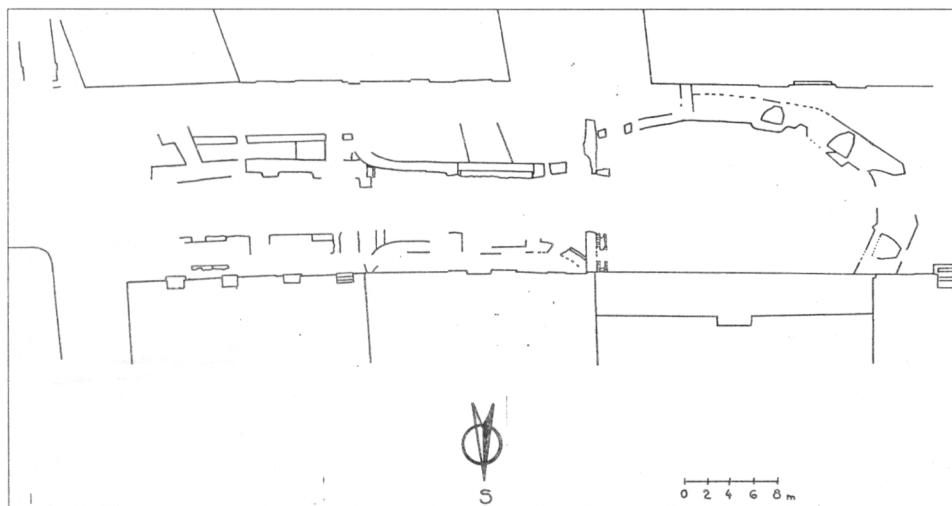
pôvodná koruna hradby, na dvoch fragmentoch sú v pomerne dobrom stave viditeľné i kľúčové strieľne.

Súčasťou tohto fortifikačného pásma boli rondely zobrazené na novovekých plánoch. Koncentrujú sa predovšetkým vo východnej polovici mestského opevnenia. Jeden z rondelov stojaci na Čajkovského ulici bol obnovený v 80-tych rokoch 20. storočia. Rozvinutý pohľad na tento okruh opevnenia na východnej strane mesta od Hornej po Dolnú bránu aj s návrhom na vybudovanie nových banketov podáva plán Lodovica Mariniho (N.3. Profil...).

Archeologickým výskumom na Alžbetinej ulici bolo zistené, že k hradbovému múru bol pristavaný polygonálny objekt – barbakan (Đurišová–Uličný 1999). Bol postavený v osi Hnilnej brány.

Obr. 9. Dolná brána, zameranie.

Obr. 10. Hnilná a Jozefská brána, zameranie.

Toto fortifikačné pásmo nemalo po celom obvode podobu murovaného hradbového múra. Na západnej strane Dolnej brány sa zachytil v mieste predpokladanej hradby val s drevenou konštrukciou. Dĺžka takto budovaného úseku nebola zistená, v každom prípade tento okruh opevnenia pri najbližšej západnej bráne – Hnilnej bol už tvorený kamenným hradbovým múrom. Súčasťou tohto hradobného okruhu bola i ďalšia priekopa – vonkajšia.

Po výstavbe tohto okruhu hradby dochádza na Dolnej bráne k obnoveniu funkčnosti pôvodného barbakanu obostavaním jeho čela cca 4 m hrubým plášťom. Komerové striečne rondelu boli prístupné prierezmi urobenými do muriva staršej stavby barbakanu.

Výstavbu tohto pásma opevnenia datoval J. Lichner (1964, 3) do rokov 1461–1471 a uvádza, že na jeho výstavbe sa „zúčastnili asi stavitelia kráľa Mateja Antonio Pietro Solari, Aristoteles Fioravante z Bologne a Pascha Michelievichia z Dubrovníka“. V Archíve mesta Košice sa zachovala písomná správa z r. 1484 (AMK, Schw. No. 553), podľa ktorej kráľ Matej odpúšťa Košičanom ročný cenzus vo výške 1500 florénov a jedným z dôvodov je výstavba mestských hradieb. K datovaniu výstavby rondelového pásma do tohto roku sa prikláňa i L. Gerő (1978, 122).

Opevnenie Košíc bolo odrazom postavenia mesta, jeho významu a koniec – koncov i finančných možností. Vzhľadom na to, že bolo centrom obchodného života v tejto časti Uhorska, stalo sa sídlom kapitanátu a už pravdepodobne Ján Jiskra bol iniciátorom výstavby nového progresívneho prvku fortifikačného staviteľstva – barbakanov. Ako sa zdá, pomerne zavčasu tu dochádza i k výstavbe rondelového pásma opevnenia. Košice ostávajú dôležitým strategickým miestom i neskôr, kedy tu – najneskôr v 2. polovici 16. storočia dochádza k výstavbe bastiónového pásma opevnenia.

Pramene a literatúra

- Acta iudiciaria...: Acta iudiciaria civitatis Cassoviensis, ed. Halaga, O. R., Südostdeutsche Historische Kommission, München 1992.
- Cassovia vetus...: Cassovia vetus ac nova. Cassoviae 1732.
- Die stad Caschau...: DIE STAD CASCHAU – wie sie isst ist, und gebessert wird. 1671. VSM, K-10515, S-3945.
- DUCHOŇ, J., 1989: Prehľad vývojom opevnenia mesta Košice. Košice. Rkp.
- ĎURIŠOVÁ, M., 2001: A kassai Alsó-kapu. In: Műemlékvédelem XLV. évf., 3–4. szám, s. 172–178.
- 2002: Výskumná správa z archeologického výskumu mestského opevnenia, Hradbová ulica, Košice v r. 2002. Archív KPÚ Košice V-840/2002. Rkp.
- ĎURIŠOVÁ, M.–GAŠAJ, D., 1998: Fragmenty mestského opevnenia na Zvonárskej ulici v Košiciach. In: AVANS v r. 1998, Nitra, s. 50–51.
- ĎURIŠOVÁ, M.–ULIČNÝ, M., 1999.: Predbežná správa z archeologického výskumu Hnilnej a Jozefskej brány na Alžbetinej ulici v Košiciach. Archív KPÚ Košice, V-791/2001.
- 2000: Predstihový záchranný výskum na Dominikánskom námestí v Košiciach. In: AVANS v r. 1998, Nitra, s. 51–52.
- FIALA, A., 1975: Katova bašta mestského opevnenia v Košiciach. Nálezová správa. Archív KPÚ Košice, V-389.
- 1996: Pokrokové prvky fortifikačnej architektúry 16. storočia. Pamiatky a múzeá 3, s. 24–25.
- GAŠAJ, D., 1999a: Zisťovací výskum Katovej bašty v Košiciach v r. 1997. In: AVANS v r. 1997, Nitra, s. 46–47.
- 1999b: Predstihový záchranný výskum na Mlynskej ulici v Košiciach. In: AVANS v r. 1997, Nitra, s. 47–48.
- 2000: Záchranný výskum na Podtatranského a Hrnčiarskej ulici v Košiciach. In: AVANS v r. 1998, Nitra, s. 68–69.
- GAŠAJ, D.–DUCHOŇ, J., 2001: Katova bašta v Košiciach. Výsledky archeologického a historického výskumu. In: Historica carpatica 31-32, s. 21–48.
- GERŐ, L., 1978.: Történelmi városmagok. Építészeti hagyományok. Budapest, s. 122–123.
- HALAGA, O. R., 1967: Právny, územný a populačný vývoj mesta Košíc. Košice.
- 1992.: Počiatky Košíc a zrod metropoly. Košice.
- HABERLANDOVÁ, H., 1994: Košice, Vrátna č. 44. Pamiatkový výskum. Archív KPÚ Košice, V-581.
- 1995: Košice, Vrátna 60. Návrh na obnovu. Archív KPÚ Košice, ZOP – 544.
- HABERLANDOVÁ, H.–ŠEVČÍKOVÁ, Z., 1994: Košice, Hrnčiarska ulica, II. etapa. Podrobný stavebno-historický a architektonický prieskum. Archív KPÚ Košice V-418.

- Inventarium bombardarum...: Inventarium bombardarum, pulverum, globorum, salnitri sulphuris, plumbi et alarum municionum Cassoviae existentium prima die septembria in anno 1557 factum. AMK, sign. Inventarium Armamentarii Civ.Cassoviensis 1557 Sch. N. 1848 (výňatky publikoval: Krcho 1992, 210–213).
- KEJLOVÁ, V., 1980: Veduty Košíc v minulosti. In: *Historica Carpatica* XI, s. 296–339.
- KRCHO, J., 1992.: „Standing watch in Kassa“ City walls and watchtowers and their phases of construction. In: *Periodica polytechnica ser. architecture* vol. 36, nos. 1–4, Technical university, Budapest, s. 189–213.
- KUPKA, V. a kol., 2001.: Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Praha.
- LICHNER, J., 1964: Stavebný charakter mestských hradieb a opevnení za čias tureckého nebezpečenstva na Slovensku. *Vlastivedný časopis*, 1, s. 1–12.
- N.3. Profil...: N.3. Profil nach der Lange des Remparts von obern bis zum untern Thor der Kaysersl. Konigl. Festung Kaschau... Marini, L. VSM, S-4078.
- MARKUŠOVÁ, K., 1987: Vznik a vývoj opevnenia mesta Košíc. Stavebno-historický prieskum. Košice. Diplomová práca. Rkp.
- Plan der Festung...: Plan der Festung Caschau im J. 1781. Autor kópie Rothauscher, 1874. VSM, K-10498, S-3198.
- Plan von der festung Caschau...: PLAN von DER FESTUNG CASCHAU factum d. 10. Február 1715 Per H. Kleinwachter de Wachtenberg. S. C. M. Ingenieurs. Herman Kleinwachter, 1715. VSM, K-10513, S-3939.
- PLATH, J., 1860: Kaschauer Chronik. Kasschau.
- Raports-Plan...: Raports-Plan von der festung Caschau über die in Jahr 1754–55 gemachte fortifications Arbeit. Hatschek, 1755. VSM K-10518, S-3939.
- Raports und...: RAPORTS und RESPECTIVE Antrags Plan von der Vestung Caschau Worinnen mittelst der gelb Illuminierten farbe Zu ersehen, was indem Militar Jahr 1765/66 vor Reparations arbeiten Zu machen wäre. VSM, S-3938.
- Situation et...: Situation et Prospects Plann des K: K: Pulver Hand – Magazins in der König. Frey Stadt Kaschau. 1823. VSM K-8231.
- SUCHÝ, M., 1974: Významné pramene k problematike stavebného vývinu východoslovenských miest zo začiatku 17. storočia. In: *Nové obzory* 16, Prešov, s. 39–84.
- SPS: Súpis pamiatok na Slovensku. Zväzok 2. Bratislava 1968, s. 83–84.
- TUTKÓ, J., 1861: Szabad király Kassa városának történelmi évkönyve. Kassán.
- URBANOVÁ, N., 1983: Košice, hradobný múr. Pamiatkový prieskum. Archív KPÚ Košice, V-364.
- Wahrhafter Entwurf und Grundriß...: Wahrhafter Entwurf und Grundriß der Vestung Caschau Sambt der umliegenden Situation gezeichnet im Mertzten A. 1747. VSM, K-10506, S-3932.

Skratky:

- AMK – Archív mesta Košice
 Archív KPÚ – Archív Krajského pamiatkového úradu
 VSM – Východoslovenské múzeum

Zusammenfassung

Befestigung der Stadt Košice

Košice, die wichtige mittelalterliche Stadt in Ungarn, baute sich vom Anfang ihrer Existenz an ihre Befestigung. Die schriftlichen Quellen sind überwiegend mit neuzeitigen Bauphasen verbunden, von den mittelalterlichen gibt es nur wenige Nachrichten. Die meisten von ihnen werden in der ältesten Stadtchronik aus dem J. 1732 veröffentlicht. Ziemlich viele Pläne der Befestigung findet man in den Sammlungen von Východoslovenské múzeum (dt.: Ostslowakisches Museum) in Košice aber auch in anderen Institutionen. Die Stadtbefestigung erhielt sich in Fragmenten, die zum größten Teil bereits als Denkmäler renoviert wurden. Unter die dominanten Bauten gehört das Bollwerk Katova bašta und das Bollwerk – Rondell in der Čajkovský-Str. Im Jahre 1996 kam zu den präsentierten Stadtbefestigungsteilen noch Doiná brána (Das Untere Tor) hinzu, das bei der archäologischen Forschung während der Rekonstruktion der Straße Hlavná ulica festgestellt wurde.

Einen großen Beitrag zum Kennenlernen der Stadtbefestigung leisteten die bau-historischen und archäologischen Forschungen, die in Košice seit den 40-er Jahren des 20. Jhs. verliefen. Jhs. Die archäologischen Untersuchungen der Stadtbefestigung waren besonders intensiv in der 2. Hälfte der 90-er Jahre des 20. Jhs. Damals wurden in Košice die Straßen und das Netz der technischen Leitungen rekonstruiert. Unter die letzten synthetischen Arbeiten über die Befestigung gehört die Arbeit von J. Krch, O. R. Halaga befasste sich mit der Datierung der Bauanfänge von der Stadtbefestigung.

In der bau-historischen Entwicklung der Stadtbefestigung kann man vier Grundphasen spezifizieren.

Die älteste von ihnen stellt der Aufbau einer steinernen Stadtmauer mit rechteckigen nach innen offenen flankierenden Türmen dar, die an der Süd- und Ostseite der Stadtbefestigung ca. 1 m dick war und einen auf Pfeilern oder auf der Arkade gebauten Umgang hatte. An der Westseite erreichte die Dicke der Mauer 3 m. Die Stadt war durch drei turmförmige Tore – Horná brána (Das Obere Tor), Dolná brána (Das Untere Tor) und Hnilná brána (Das Fäulnistor) und durch ein kleines Tor in der Stärke der Stadtmauer in der heutigen Hradbová-Str. zugänglich.

Der Bau der Stadtbefestigung begann nach O. R. Halaga in den Jahren 1260–1290. Die archäologische Erforschung von Dolná brána erwies, dass die älteste Zone der Befestigung in der Hälfte des 13. Jhs. gebaut wurde.

Die zweite Bauetappe stellt der Aufbau der Mauer mit den Bollwerken und mit dem Graben dar. Man öffnete ein neues Tor – Mlynská brána (Müllertor). Vor die Turmtore Dolná, Horná und Hnilná brána wurden Vortore zugebaut. Im Graben vor Dolná brána wurde eine Brücke untersucht. Aus ihrer ältesten Phase wurden zwei Rahmenkonstruktionen von Pfeilern ermittelt, die südliche von ihnen hatte eine Zimmerung. Mit dem Aufbau dieser Zone hängt wahrscheinlich die schriftliche Nachricht aus dem Jahre 1392 und 1422 zusammen. Die archäologische Erforschung von Dolná brána erwies eindeutig, dass der Bau der inneren Stadtmauer nicht in einer chronologischen Phase gemeinsam mit der Grabenmauer verlief. Sie bestätigte auch die Datierung des Aufbaus dieser Befestigungszone an das Ende des 14. und in die ersten Jahrzehnte des 15. Jhs. Die Ergebnisse der archäologischen Forschungen aus der 2. Hälfte des 90-er Jahre des 20. Jhs. in der Hlavná-Str., Mlynská-Str. und Alžbeta-Str. und im Objekt Katova bašta ermöglichten, eine weitere Phase in der Entwicklung der Stadtbefestigung zu spezifizieren – der Bau von Barbakanen. Die Barbakanen hatten einen hufeisenförmigen, in einem Fall polygonalen Grundriss und mit Ausnahme der Barbakane vor Hnilná brána (Alžbeta-Str.) sind sie wahrscheinlich in die Hälfte des 15. Jhs. zu datieren. Ihr Aufbau hängt vermutlich mit der Wirkung von Ján Jiskra in Košice zusammen.

Die vierte Bauphase stellt der Aufbau einer weiteren Verteidigungszone dar – einer steinernen Stadtmauer und eines Walls mit der hölzernen Konstruktion im Umfangsteil der Stadtbefestigung. Einen Bestandteil der Befestigung bildeten Rondelle. J. Lichner datierte den Bau dieser Zone in die Jahre 1461–1471. Eine schriftliche Nachricht vom Aufbau der Stadtmauern ist mit dem J. 1484 datiert. Die Befestigung der Stadt Košice spiegelte ihre Stellung, Bedeutung, ökonomische Möglichkeiten und politische Bedürfnisse wider. Sie reagierte ziemlich schnell auf die neuen Elemente des defensiven Fortifikationsbauwesens und zwar vor allem im Verlauf der 2. Hälfte des 15. Jhs.

Abbildungen:

1. Košice, Hradbová-Straße. Innere Stadtbefestigung.
2. Košice, Čajkovský-Straße. Das Bollwerk-Rondell.
3. Košice. Das Bollwerk „Katova bašta“ – Henkerbastei.
4. Košice, Dolní brána (das Untere Tor). Der Torturm.
5. Košice, Dolní brána (das Untere Tor). Die Brücke. Steinfundamente.
6. Košice, Dolní brána (das Untere Tor). Barbakan.
7. Košice, sog. Hnilná brána (das Hnilná Tor). Steinfundamente vor dem Tor.
8. Košice, sog. Hnilná brána (das Hnilná Tor). Barbakan.
9. Košice, Dolná brána (das Untere Tor). Einmessung.
10. Košice, Hnilná brána (das Hnilná Tor) und Jozefská brána (das Jozefská Tor). Ihre Einmessung.